

Atmosfer Yaratmak: Zumthor ve Pamuk

Ozan Öztepe

Disiplinlerarası bağlamda ele alındığında atmosfer, farklı sanat dallarında karşılığı bulunan bir kavramı tanımlıyor. Edebiyat ve mimarlığın arakesitinde değerlendirildiğinde bir eylem olarak atmosfer yaratmak; coğrafyanın, yerin ya da bir mekânın meydana çıkarılması ve betimlenmesi olarak yorumlanabilir. Öznenin tüm varoluşu boyunca mekân ile kurduğu ilişki ve ilişkiler ağı, anlamı farklı araçlarla sorgulayan mimarlığı ve edebiyatı birbiriyle ilişkilendirir. Mekân, varolan fiziki gerçekliğin ötesinde bir kavram olarak değerlendirildiğinde, mekânsal olan belirginleşir. Mekânsallık kavramı aracılığıyla mekân, fiziki sınırlarından soyutlanarak farklı bağlamlarda yeniden üretilebilir hale gelir. Mutlak mekândan, muğlak mekânsala doğru bu dönüşüm, gerek mimara gerekse yazara farklı enstrümanlar kullanarak atmosfer yaratma imkânı sunar. Mimarlık; inşai bir eylem olmanın ötesinde mekân yaratma sanatıdır. Hayal ettiği mekânı farklı arayüzler aracılığıyla çizerek tanımlayan mimar, aynı zamanda kurguladığı atmosferi tasarlar. Edebiyat özelinde ele alındığında yazar özne, kelimeler aracılığıyla benzer bir eylemi gerçekleştirir. Dili kullanarak anlam dünyasında hayal ettiği atmosferi yaratan yazar, kendi başlarına anlamları bulunan kelimeleri, cümle içerisinde farklı kombinasyonlarda bir araya getirerek sonsuz sayıda olasılık sunar. Atmosfer yaratma edimi, zihinsel üretimlerini farklı coğrafyalar üzerinden geliştiren Peter Zumthor ve Orhan Pamuk için ortak bir eylem alanı sunar. Pritzker ödülü sahibi İsviçreli mimar Peter Zumthor'un 2006 tarihinde yayınladığı *Atmosferler* isimli kitap ile Nobel ödülü sahibi Orhan Pamuk'un 2011'de yayınladığı *Saf ve Düşünceli Romancı*'da örtüşen ortak kavram, 'atmosfer yaratmak'tır.

Peter Zumthor: Atmosferler

Peter Zumthor, *Atmosferler* isimli kitabında mimarlığı, atmosfer yaratma eylemi olarak gördüğünü aktarır.¹ Bu bağlamda atmosfer, öznenin mekânı ilk deneyimlediği anda belirginleşir ve öznenin sahip olduğu yaşantıyla ilişkilendirir. Atmosfer, özne ve nesnenin bir arada bulunma halinin karakteristik tezahürünü sunar. Atmosfer kişisel olarak deneyimlenir; malzemelerin, mekâna dair boyutların, ışığın, sesin, kokunun vb. niteliklerin biraradalığı ile belirginleşir.² Atmosfer, nesnel gerçekliklerden ziyade algı dünyası ile ilintilidir. Bulunulan atmosfer, öznenin duyularını ve algı dünyasını hareket geçirir. Zumthor; malzemeler arası uyum, mekânın akustik niteliği, mekânın termal niteliği, mekânda bulunan objeler, iç mekân ile dış mekân arası gerilim ve mekânda bulunan ışığı atmosfer yaratan etmenler olarak tanımlar.³ Zumthor'un, atmosferi öznenin duyuları ve mekânsal deneyimi ile ilişkilendirerek ele alması; Gaston Bachelard'ın *Mekânın Poetikası* (1957), Michel de Certeau'nun *Gündelik Hayatın Keşfi* (1980), Juhani Pallasmaa'nın *Tenin Gözleri* (1996) kitaplarının ortaya koyduğu özne odaklı izleğin alternatif bir yorumu olarak değerlendirilebilir. Peter Zumthor, atmosfer yaratma kabiliyetinin, tasarımcının empatik duyarlılığından ve becerisinden kaynaklandığına inanır.⁴ Bu bağlamda yaratılan atmosfer; mekânı, özneyi ve zamanı tekil bir deneyimde birleştirir.

Atmosfer yaratmayı dünya gerçekliğinin ötesinde, öznenin belirli bir süre içerisinde bulunduğu mekânı deneyimleme ve duyuları aracılığıyla içselleştirme hali olarak yorumlayan Zumthor, tasarlamış olduğu Vals Kaplıcası ve Bruder Klaus Şapeli'nde düşüncelerini en belirgin şekilde ifşa ederek tinsel bir deneyim öngörür. İsviçre'de bulunan ve yapımı 1996 yılında tamamlanan Vals Kaplıcası, beden duvarlarının yarıya yakını toprakaltına gömülü durumda, coğrafya ile hemhal bir yapıdır. Zumthor bu yapıda yaratmaya niyetlendiği atmosfer aracılığıyla ziyaretçinin tüm duyularını harekete geçirmeyi amaçlar. Kaplıcayı gerek içeriden gerekse dışarıdan sarmalayan taş duvarlar, bulunulan hacmin fiziksel sınırlarını

belirginleştirirken, yapının tüm zeminini kaplayan ve sirkülasyonu sağlayan mineralli su, özneye mekânlar arası sıcaklık farklılıklarını duyumsatır. Su içerisinden geçilerek erişilen dinlenme mekânlarında ziyaretçi, suyun yüzeyinde bulunan yasemin çiçeklerinin kokusu ile karşılaşır. Mekânlar arası devrim halindeki özneye, Zumthor'un yakın çevresinden bir besteci tarafından bestelenmiş müziğin sesi eşlik eder.⁵ Kaplıcanın dış mekânında bulunan havuzda ziyaretçiyi Alp dağlarının manzarası karşılar. Kaplıcanın erişilen son mekânında su, yıkanmak için değil içilmek için sunulur. Oluşturduğu atmosfer bağlamında Zumthor, mekânı deneyimleyen özneye beş duyusunu da kullanma olasılığı sunar.

2007 yılında, Köln yakınlarında yapımı tamamlanan Bruder Klaus Şapeli ise bambaşka bir bağlamda Peter Zumthor'un yarattığı atmosferi sunar. Yapı, 15.yy'da İsviçre'de yaşamış Bruder Klaus isimli keşiş anısına tasarlanmıştır. Zumthor'un bu yapıda sunmaya niyetlendiği atmosfer;

Vals Kaplıcası (URL-1)

Bruder Klaus Şapeli (URL-2)

1 UMTOR, P., 2006. *Atmospheres*, Birkhauser, Basel, s:11.

2 HAVIK, K., 2012. *Urban Literacy*, Rotterdam: Naio10 publishers, s:60.

3 ZUMTHOR, P., 2006. *Atmospheres*, Birkhauser, Basel, s:11.

4 HAVIK, K & TIELENS, G., 2013. "Atmosphere, Compassion and Embodied Experience", *OASE*, No:91, s:43.

5 BİLGİN, İ., 2016. *Mimarın Soluğu*, Metis Yayınları, İstanbul, s:18.

Bruder Klaus'un yaşamının son yıllarını inzivaya çekili olarak geçirmiş olduğu tek kişilik odasına göndermede bulunur. Amorf forma sahip tek hacimden oluşan şapelin iç mekân duvarları, kalıp olarak kullanılan ahşap kütüklerin yakılarak duvar yüzeyinden ayrılması sonucu biçimlenir. Vals Kaplıcası'nda sunulan mekânsal konforun aksine Bruder Klaus Şapeli'nde kurgulanan atmosfer, yüzyıllar önce yaşamış bir din adamının bedensel deneyiminin şimdiye taşınma halini sunar. Zumthor, oluşturmaya çalıştığı atmosfer aracılığıyla mekânı deneyimleyen ziyaretçiye bir süre için bile olsa yalnız kalma olanağı sunar. Duvar iç yüzeylerini ortaya çıkaran yanık ahşap izleri ve karartılar, ziyaretçiye mistik bir deneyim vaat eder. Zumthor, Bruder Klaus Şapeli'nde iç mekânlara ışığı sadece tavanda bırakmış olduğu boşluktan, endirekt şekilde alarak teatral bir ambiyans sunar. Tavandaki bu boşluk sebebiyle dış atmosfer koşullarına maruz durumda bulunan yapı, hem iç hem dış mekân olma özelliği kazanır. Tavandan süzülen güneş ışığının pürüzlü ve kıvrımlı duvarlarda kimi zaman yansıması kimi zamansa gölge oluşturmaya, Zumthor'un yaratmaya çalıştığı atmosferin fiziksel tezahürüdür.

Orhan Pamuk: Manzara Yaratmak

Peter Zumthor'un atmosfer yaratma eylemine koşut şekilde Orhan Pamuk 2011 tarihinde yayınlanan *Saf ve Düşünceli Romancı* isimli kitabında manzara yaratmak eyleminden bahseder. Gerek atmosfer yaratmak, gerekse manzara yaratmak, temelde poiesis kavramını imler. *Ortaya çıkarmak* anlamına gelen poiesis, tüm sanatlarda karşılığı bulunan, ortak bir kavram olarak değerlendirilebilir. Pamuk'un henüz yazar olmadan evvel 1970'li yılların ortalarında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde almış olduğu mimarlık eğitimi, manzara ve atmosfer yaratma eyleminin düşünsel arka planını oluşturan bir süreç olarak yorumlanabilir. Orhan Pamuk, romanlarında yarattığı atmosferi manzara ile ilişkilendirir. Pamuk'a göre okur, her okuma anında sayfa düzleminde bulunan kelimelerin karşısında değil, yazarın sunduğu manzaranın karşısında bulunduğu hissiyatına sahip olur. Kelimeleri, yaşam boyu edindiği deneyim bağlamında anlam dünyasının bir parçası haline getiren okur; tıpkı bir manzaraya bakar gibi, yazar tarafından sunulan atmosferle karşı karşıya kalır. Romanlarda tasvir edilen dünya, okura sunulan bir manzara durumundadır aynı zamanda. Pamuk'a göre romanda sunulan ilişkiler ağı hem kitabın atmosferini oluşturur hem

de romanın gizli merkezini işaret eder.⁶ Yazar tarafından yaratılan atmosfer, bir nevi üç boyutlu kurmacayı ifade eder ve okurun sahip olduğu deneyim ve yaşantı özelinde anlam dünyasında inşa edilir. Edebi kurmacaların imgesel karşılıkları okurun canlandırma yeteneği, kelimelerden resimler hayal etme gücü ile ilintilidir. Bu bağlamda Pamuk'a göre roman yazmak kelimelerle resim yapmak, roman okumak da başkalarının kelimeleriyle kafamızda resimler canlandırmaktır. Orhan Pamuk'un kurmaca dünyasında *belirsizlik* ve *muğlaklık*, atmosfer kurucu nitelikte iki önemli öge durumundadır.⁷ Orhan Pamuk'un kurduğu atmosfer; *Doğu / Batı, Hayali coğrafya / Gerçek coğrafya* gibi ikilemler üzerinde belirginleşir. Bu durum, yaratılmak istenen atmosferi kesin sınırlara sahip bir olgudan ziyade muğlak bir alana taşır.⁸

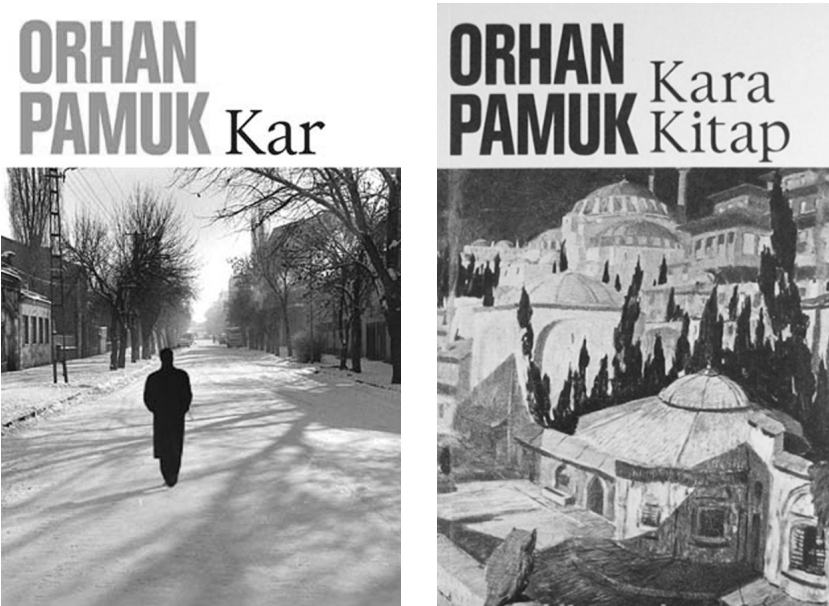
1990 yılında yayınladığı *Kara Kitap*'ta Orhan Pamuk, gazeteci Celâl'in ağzından *Alâaddin'in* dükkânını betimler. Pamuk'un yarattığı atmosfer, bir taraftan *Alâaddin'in* dükkânının mekânsal özelliklerini ortaya çıkarırken bir taraftan da o mekânı deneyimleyen farklı öznelerin anlatıları özelinden bir manzara sunar. İmgeler aracılığıyla belirginleşmeye başlayan atmosfer, tamamen dil dünyası içinde, okurun imgeleminde gerçeklik kazanır. Pamuk'un öngördüğü atmosfer; Zumthor'un, insanın beş duyusunu uyarmayı amaçladığı kurgu ile örtüşür: *"... Nışantaşı'ndaki dükkânının hayatımızda tuttuğu yeri anlattım. Küçük dükkânında sattığı binlerce, onbinlerce çeşit malın hepimizin hafızalarında nasıl renk renk, koku koku capcanlı kaldığını anlattım. Evlerinde, yataklarında hasta yatan çocukların hediye, oyuncak (kuşun asker) ya da kitap (Kırmızı Saçlı Çocuk) ya da resimli roman (Kinoza'nın dirildiği onyedinci sayısı) almaya giden annelerinin dönüşünü nasıl sabırsızlıkla beklediklerini anlattım. Çevredeki okullarda, son*

6 PAMUK, O. 2011. *Saf ve Düşünceli Romancı*, YKY, İstanbul, s:25.

7 UĞURLU, A. 2003. *Orhan Pamuk Romanında Atmosfer*, Y.L. Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, s:11.

8 Orhan Pamuk, 1990 yılında Gösteri Dergisi'nde yayınlanan söyleşisinde yazarın yaratmaya çalıştığı atmosferi şu şekilde ifade eder: *"Bir insanın bakış açısından bakmadıkça, dış dünyadan söz etmenin hiç de ilgi çekici bir yanı yoktur. Zaten romancının işi dünyanın nasıl olduğunu değil, dünyanın şu veya bu kahramana nasıl gözüktüğünü ortaya koymaktır. Bu görünümü, bir de anlatıcının dilinin süzgecinden geçiririz. Bütün bu dolayimler bize yakalamak istediğimiz atmosferin temel malzemesini verir".*

zilin çalmasını bekleyen binlerce öğrencinin, hayallerinde çoktan çaldırdıkları o zilden sonra, o dükkâna hayallerinde nasıl girip içinden futbolcu (Galatasaraylı Metin), güreşçi (Hamit Kaplan) ya da film artisti resmi (Jerry Lewis) çıkan gofreterlerden aldıklarını anlattım. Akşam Sanat Okulu'na gitmeden önce, tırnaklarındaki soluk oje'yi çıkarmak için küçük bir şişe aseton alan kızların, yıllar sonra, yavan bir evliliğin yavan bir mutfağında çocuklar ve torunlar arasında, mutsuzlukla ilk gençlik aşklarını hatırladıklarında, Alâaddin'in dükkânını nasıl uzak bir masal gibi hayal ettiklerini anlattım.”⁹

2002 yılında yayınladığı *Kar* isimli kitapta ise Pamuk, roman kahramanı şair Ka'nın ağzından karla kaplı Kars sokaklarını aktarır. Yarı gerçek yarı hayali bir topoğrafya sunan Pamuk, şair Ka'nın gözlemlerini okurun gözlem ve deneyimi haline getirir. Ortaya çıkarılan atmosfer, bir taraftan Kars şehrinin sokaklarının fiziksel niteliğini betimlerken bir taraftan da mekânın özne ile kurduğu ilişkileri aktarır. Kelimeler aracılığıyla aktarılan imgeler bütünde karla kaplı bir Kars manzarasını gözler önüne sunar: “...Sabah daha şehir yeni uyanırken yağın kara aldırmadan Atatürk Cade-

9 PAMUK, O. 1990. *Kara Kitap*, Can Yayınları, İstanbul, s:46.

si'nden aşağıya, gecekondu mahallelerine, Kars'ın en fakir semtlerine, Kaleiçi Mahallesi'ne doğru hızlı hızlı yürüdü. Dalları kar tutmuş iğde ve çınar ağaçlarının altından hızlı hızlı ilerlerken, pencerelerinden dışarıya soba boruları çıkan eski ve yıpranmış Rus binalarına, odun depolarıyla elektrik trafosu arasında yükselen bin yıllık boş Ermeni kilisesinin içine yağın kara, buz tutmuş Kars Çayı'nın üzerindeki beş yüz yıllık taş köprüden her geçene havlayan kabadayı köpeklere, kar altında iyice boş ve terk edilmiş gözüken Kaleiçi Mahallesi'nin küçük gecekondularından tüten incecik dumanlara bakıp öylesine kederlendi ki gözlerinde yaşlar birikti. Derenin karşı yakasına erkenden fırına yollanmış biri erkek biri kız iki çocuk kucaklarında sıcak ekmekler aralarında itişerek öyle bir muthulukla gülüşüyorlardı ki Ka da onlara gülümsedi. Yoksulluk ya da çaresizlik değildi içine bu kadar işleyen; kağıt oynayan işsizlerle tıktık kalabalık çayhanelerin buzlu camlarında, karla kaplı boş meydanlarda daha sonra hep göreceği tuhaf ve güçlü bir yalnızlık duygusuydu. Sanki burası herkesin unuttuğu bir yerdi ve kar sessizce dünyanın sonuna yağıyordu.”¹⁰

Zumthor ve Pamuk

Atmosfer yaratmak; birçok sanatçının, sanatsal üretimlerinde kullandıkları ortak bir eylem durumundadır. Peter Zumthor ve Orhan Pamuk'un üretim biçimlerini birbirleri ile ilişkili kılan, her ikisinin de yayınlamış oldukları kitaplarda atmosfer yaratma eylemini benzer kavramlar aracılığıyla tanımlamış olmalarından kaynaklanır.¹¹ Peter Zumthor'un mekân aracılığıyla yarattığı atmosfer, ziyaretçinin belirli bir süre içerisinde mekânda hareket halinde bulunması sonucu belirginleşmekteyken Orhan Pamuk özelinde değerlendirildiğinde, kelimeler aracılığıyla kurgu-

10 PAMUK, O. 2002. *Kar*, İletişim Yayınları, İstanbul, s:15.

11 Peter Zumthor; küratör Francesco Garutti ile 2013 yılında gerçekleştirdiği bir söyleşide, Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi* isimli kitabında dile getirmiş olduğu nesne – mekân ilişkisini önemseydiğini ve kendisinin de mimari üretiminde bu ilişkiyi mekân kurucu bir edim olarak gördüğünü aktarır. (<https://www.klatmagazine.com/en/architecture-en/peter-zumthor-interview-back-to-the-future-07/33335>)

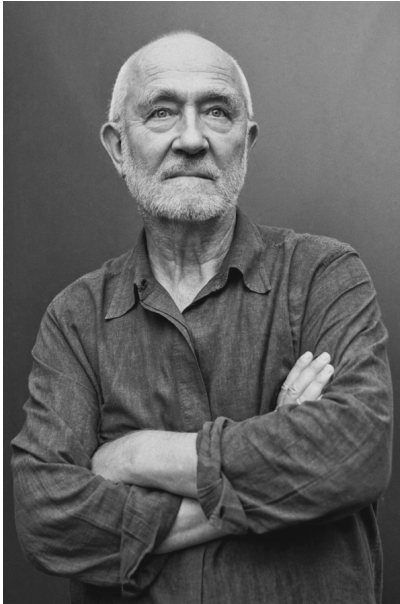
URL-1 <https://www.chinese-architects.comcaprojectsviewvals-therme> (erişim tarihi: 10.01.2022)

URL-2 <https://dressyourwall.netbruder-klaus-sapeli> (erişim tarihi: 10.01.2022)

URL-3 <https://yapidergisi.comretroperspektif-peter-zumthor> (erişim tarihi: 10.01.2022)

URL-4 <https://kitap.ykykultur.com.tryazarlarorhan-pamuk> (erişim tarihi: 10.01.2022)

lanan atmosfer, her okuma ânında okurun imgeleminde anlam bulur. Bu bağlamda ele alındığında atmosfer yaratma eylemi, okur ya da ziyaretçinin sahip olduğu deneyim ve anlam dünyası ile ilişkilidir. Zumthor'un mekân ölçeğinde yarattığı atmosfer, Orhan Pamuk'un yapıtlarında kentsel ölçeğe dek genişler. Gerek Zumthor'da gerekse Pamuk'ta atmosfer yaratma eylemi bir üslup meselesi olmasının ötesinde sanatsal üretimin çıkış noktasını belirler. Mekânı deneyimleyen ya da metni okuyan özne, algı dünyası özelinde imgesel iletişimde bulunur ve sanatçı tarafından kurgulanan atmosfere yeni anlamlandırma önerileri sunar.

Peter Zumthor (URL-3)

Orhan Pamuk (URL-4)